

سنت‌ها و باورهای پیرامون آب در میان اقوام استان گلستان^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۵/۶)

ام‌کلثوم دهقان^۲

چکیده

آب در اعتقادات عامه از قدیم‌ترین روزگار تا زمان حاضر، در باورها، اعتقادات و رسومی که به شکلی به آب مربوط می‌شوند، تجلی یافته و در ادیان و فرهنگ‌های مختلف، به وجوه گوناگون، به صورت ادب شفاهی در فرهنگ عامه و در رفتار بشر به صورت باورهایی با مقیاس وسیع آمده است. این مقاله با روش توصیفی، تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه، نگاهی گذرا به برخی از آیین‌ها و آداب و رسوم عامیانه پیرامون آب، در میان اقوام ساکن در استان گلستان یعنی اقوام ترکمن، سیستانی، فارس و بلوچ انداخته است. یافته‌های این جستار نشان می‌دهد آیین‌هایی که در این استان پیرامون آب وجود دارند، بسیار متنوع و واجد ویژگی‌های نمایشی هستند؛ از انواع آیین‌های طلب باران و بند آمدن آن تا آیین‌هایی که حرمت و جایگاه آب را نشان می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: آب، باران، فرهنگ مردم استان گلستان، اقوام گلستان، آیین‌های باران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. این مقاله از پژوهشی با عنوان «احیای باورها و سنت‌های اقوام گلستان در مصرف آب» استخراج شده است.
۲. دانشجوی دکتری رشته الهیات گرایش فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، پژوهشگر صدا و سیما، مرکز گلستان، رایانامه: dehghan220@yahoo.com

مقدمه

آب به عنوان مایه حیات و ضرورت اجتناب ناپذیر استمرار زندگی، در میان تمامی اقوام و ملل، دارای ارزش و اهمیت بسیار بوده است. فرهنگ ایرانی در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود از ادوار کهن تا امروز، برای آب، ارزش و منزلت بسیاری قایل بوده است و بر همین اساس، آداب، سنن و آیین‌هایی را پی‌ریزی کرده است.

در مقاله حاضر سعی شده است با بررسی نقش آب در آداب، سنت‌ها و باورهای اقوام مختلف گلستان تصویری کلی از مفاهیم نمادین آب ارائه شود.

اقوام متعددی در این استان زندگی می‌کنند که شامل ترکمن‌ها، فارسی‌زبانان سیستانی و فارسی‌زبانان بومی، بلوچ‌ها، ترک‌ها (آذربایجانی و قزلباش)، مازندرانی‌ها و قزاق‌ها می‌شوند. سیستانی‌ها، بیشتر در شرق استان، مازندرانی‌ها در نیمه غربی استان، آذری‌ها در شهرستان گنبد کاووس، قزاق‌ها، بیشتر در گرگان و بندر ترکمن و ترکمن‌ها در بخش شرقی، مرکزی و شمالی استان سکونت دارند. برای مطالعه جایگاه آب از مطالعات کتابخانه‌ای، پژوهش‌های میدانی و روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است.

جایگاه آب در نزد ترکمن‌ها

ترکمن‌ها که آنان را «اغوز» یا «غز» نیز نامیده‌اند، شاخه‌ای از ترکان آسیای میانه هستند که از عهد قدیم در صحراهای وسیع بین سیردریا (سیحون) و دریای آرال به زندگی چادرنشینی روزگار می‌گذراندند. به دنبال اضمحلال امپراتوری گوگ ترک، گروهی از ترک‌ها که «اغوز» نامیده می‌شدند، از آنان جدا شدند و از ناحیه ارخون به طرف آرال و سیردریا کوچ کردند. در زمان سلطان مسعود غزنوی ترکمن‌ها که مردمی دامدار بودند، به دنبال مرتع به طرف گرگان کوچ کردند. (منصوری، ۱۳۸۷: ۱۳)

مردمان ترکمن، با آنکه از دیر باز در سرزمینی به نسبت پر آب و مملو از رودخانه‌های خروشان و چشمه‌های جوشان زندگی می‌کرده‌اند، همواره برای آب احترام و ارزش فراوانی قایل بوده‌اند چنان که نقش آب را در هر گوشه از زندگی آنان از جشن و سرور و شادی گرفته تا ماتم و سوگ و عزا می‌توان مشاهده کرد. (نقی‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۱)

در میان قوم ترکمن، آب نماد روشنایی و پاکی و رفع قضا و بلا است. هنگامی که کسی به مسافرت می‌رود، پشت سرش آب می‌ریزند زیرا معتقدند اگر آب پشت سر

سنت‌ها و باورهای پیرامون آب در میان اقوام استان گلستان ❖ ۱۱۱

مسافر ریخته شود همیشه خیر و برکت برایش پیش می‌آید و بلا و مصیبت با آب به زمین ریخته می‌شود. (منصوری، ۱۳۸۷: ۲۲)

بیشتر ترکمن‌ها اگر شب خواب بدی ببینند، به کنار چشمه، رودخانه یا حتی شیرآب می‌روند و آنچه را در عالم رؤیا و خواب دیده‌اند، در اصطلاح به روی آب می‌گویند. زیرا بر این باورند که آب، درد و بلا، بدی، قضا و قدر سوء خواب بد را با خود می‌برد. مردم این خطه از ایران، روز سیزده به در، سبزه عید خود را به آب می‌اندازند و دعا می‌کنند: خدایا درد و بلا و سختی خانواده ما را آب به همراه این سبزه با خود ببرد و از ما دور کند برخی عقیده دارند که چون آب باعث سرسبزی و طراوت سبزه می‌شود، اگر سبزه را در آب اندازند، سالی پر از طراوت و شادابی خواهند داشت. همان گونه که گفته شد، در زندگی مردم ترکمن، آب، هم در مراسم عروسی نقش دارد، هم در مراسم چمر. در زمان سور و شادی، آب نمادی از روشنی و زلالی و بهره‌مندی از ثروت و فرزند است و به هنگام عزا، نشانه‌ای از شادی و دور ریختن عزا و ماتم و از سرگرفتن زندگی روزمره. (شیخی، ۱۳۹۷)

در زیر به برخی از آداب مرتبط با آب در میان ترکمن‌ها اشاره می‌شود:

- مراسم طلب باران

اگر باران نبارد، مراسمی به نام «سویی قازان»^۱ برپا می‌شود. اهالی محل در یک چهارشنبه گوسفندی را قربانی می‌کنند و در مسجد به دعای مخصوص می‌پردازند. هنگام دعا با دست‌های کشیده، انگشتان را به طرف پایین می‌گیرند و طلب رعد و برق و نزول باران می‌کنند. پس از دعا و صرف غذا، در گروه‌های ۳۰ یا ۴۰ نفری به همراه یک روحانی به در منازل می‌روند و آرد جمع می‌کنند. اگر اهالی خانه خواسته آنها را برآورده کردند، دعا می‌کنند تا فرزند پسری نصیب‌شان شود و در غیر این صورت، برای آنها فرزند دختر آرزو می‌کنند. سپس با آن آرد، آش می‌پزند و میان مردم تقسیم می‌کنند. این رسم که در میان گوگلان‌ها به «توی تاتان»^۲ معروف است، با جمع‌آوری و فروش آردها و دادن صدقه در شب بعد پایان می‌یابد. (صیادچی، ۱۳۹۷)

1. suyi qâzân

2. toy tâtân

۱۱۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- افزایش آب قنات

در گذشته در بعضی از روستاها، در زمان کم‌آبی قنات روستا، بیوه‌زنی را صیغه می‌کردند تا با گرفتن مقداری گندم، در آب قنات استحمام کند تا آب قنات افزایش یابد. در این مورد اعتقاد به زنده بودن و انسان‌نما بودن آب دیده می‌شود. (شیروانی، ۱۳۹۷)

- مراسم سوت قازان^۱

به این دلیل که باران را نمادی از سرسبزی و باروری زمین می‌دانستند، در خشکسالی‌ها مراسمی را با عنوان «سوت قازان» به معنای دیگ شیری، برپا می‌کردند. نامگذاری مراسم به این علت بود که شیر را نمادی از برکت و نعمت می‌شمردند. (کر، ۱۳۹۷)

جایگاه آب در میان سیستانی‌ها

حضور سیستانی‌ها در استان گلستان به ۵۰ سال پیش بازمی‌گردد. دلیل اصلی این مهاجرت، خشکسالی ناشی از بازسازی نشدن بندهای تاریخی هیرمند و تقسیم سیستان، ایجاد بندهای جدید در افغانستان و تغییر مسیر هیرمند بوده است. سیستانی‌ها در استان گلستان پس از بومیان این منطقه و ترکمن‌ها، سومین گروه جمعیتی هستند.

- آب و رمضان خوانی

در آیین رمضان خوانی، جمعی از جوانان و نوجوانان هر محله در دسته‌ای کوچک پس از افطار برای جمع‌آوری مایحتاج مستمندان به در منازل مردم می‌روند و اشعار محلی را با صدای رسا قرائت می‌کنند. شرکت‌کنندگان در این آیین پس از اجرای برنامه رمضان خوانی، برای دریافت انعام از سوی صاحبخانه در انتظار می‌مانند و بعد از لحظاتی کوتاه، صاحبخانه با چهره‌ای گشاده، قدری کلوچه محلی یا مقادیری پول و مواد غذایی به آنان می‌دهد.

صاحبخانه‌ای که توانایی لازم را برای کمک کردن ندارد، با مقداری آب که نشانه روشنایی و آبادانی است، به در منزل می‌آید و در فرصتی مناسب، بدون اینکه دیگران

1. sut qâzân

سنت‌ها و باورهای پیرامون آب در میان اقوام استان گلستان ❖ ۱۱۳

متوجه شوند، آب را از پشت بام و یا سر در منزل بر روی دسته رمضان‌خوان می‌ریزد. لحظاتی به شادی و شوخی سپری می‌شود و رمضان‌خوانان که متوجه منظور او شده‌اند، به خانه دیگری می‌روند. (بارانی، ۱۳۹۷)

- مراسم سیزده به در

آخرین جشن نوروز، مراسم سیزده به‌در است. در این روز، مردم از خانه بیرون می‌روند و سبزه عید را در آب روان می‌اندازند. (کدخدایی، ۱۳۹۷)

جایگاه آب در میان فارس‌ها

در استان گلستان، فارس‌ها شامل گیلک‌ها، گرگانی‌ها، رامیانی‌ها، مینودشتی‌ها، مهاجران خراسانی، سمنانی‌ها و ... هستند و کلیه این اقوام، مذهب شیعه و ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی خاص خود را دارند.

- آب و بلاگردانی

در بسیاری از نقاط ایران در شب چهارشنبه‌سوری، آتش می‌افروزند و کوزه‌ای آب در آن می‌اندازند تا آب و آتش را با هم برای دفع بلا به کار گیرند. در این باور، آب را یک عنصر حیاتی و حفظ‌کننده زندگی از بلا می‌دانند. در برخی از شهرها و روستاها نیز فقط کوزه می‌شکنند، این عمل نیز به نوعی مرتبط با آب است. در بسیاری از نقاط در روز چهارشنبه‌سوری، از روی آب می‌پرند و زنان قیچی به دست می‌گیرند و آب را قیچی می‌کنند؛ یا به کنار رودخانه و چشمه می‌روند و در آن سنگ می‌اندازند. عشایر پس از پریدن از روی آب، شاخه‌ای از درخت انجیر را تاب می‌دهند و می‌گویند قضا و بلا را از خود دور کردیم. در گلستان، دختران دم‌بخت در روز چهارشنبه، به دور از چشم مردان و بزرگ‌ترها، در کنار رودخانه، تارهایی از موی خود را قیچی می‌کنند و در آب روان می‌ریزند و می‌گویند: ای آب با بردن موها مرا از نظر بد دور کن. (رضایی، ۱۳۹۷)

۱۱۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- مراسم چمچه گلین^۱ (عروس باران)

این مراسم با کار بچه‌هایی آغاز می‌شود که یکی از آنها چمچه یا قاشق چوبی بزرگی در دست دارد. بچه‌ها لباس عروسکی را که از قبل آماده کرده‌اند، به تن چمچه می‌پوشانند و آن را چمچه گلین (عروس باران) می‌نامند. یکی از آنها، چمچه گلین را به دست می‌گیرد و همراه بچه‌های دیگر، در حالی که ترانه عروس چمچه و تمنای باران را می‌خوانند، برای گرفتن هدیه به در خانه‌ها (در شهر یا روستا) می‌روند. این مراسم از جمله آیین‌هایی است که برای طلب باران در بیشتر روستاهای ایران اجرا می‌شده است و هنوز هم در برخی روستاها رواج دارد. نظیر این مراسم در سایر نقاط ایران در حوزه فرهنگی استان گلستان، با عنوان «کتراگش»^۲ اجرا می‌شود؛ به این طریق که عروسی را که مظهر زیبایی و نشانه باروری است به صورتی زشت جلوه‌گر می‌سازند و با تکدی از اجتماع و طبیعت برای چنین مظهري، طلب نعمت و فراوانی آب می‌کنند. وجه مشترک در تمامی این مراسم، کار گروهی و طلب نعمت است. به نشانه برکتی که قرار است از طبیعت نازل شود، به طور معمول، در همه این مراسم، ترانه‌ای دسته جمعی برای طلب باران خوانده می‌شود. (بابایی، ۱۳۹۷)

- عروسی قنات

در مراسم عروسی قنات، بر پا کردن شادی و دادن طعام، نماد برکت و نعمت‌خواهی از طبیعت است. شاید عروس قنات، بازمانده‌ای از رسم کهن قربانی دادن برای آب باشد. در مراسمی مانند «جشن آب نو»^۳ و «جشن تیرگان»، بردن آب به سر سفره عقد یا نوروز، سپردن سبزه به آب در سبزه‌بدر، عروسی باران یا چهل کچلون و کوسن گلین، اعتقاد به جاندار بودن آب در باورداشت‌های مردم، به چشم می‌خورد که همواره نماد برکت و زایش و فزونی نعمت است. (مختاری، ۱۳۹۷)

1. čamčeh galin

2. ketrâ ge?še

۳. تعویض آب حوض‌ها و آبنبارها به هنگام سال نو.

- مراسم سیزده نوروز

توجه مردم به تقدس آب و الهه آن، همچنین نیازی که همواره با توجه به خشکی سرزمین خود به آب داشته‌اند، موجب شده است که برای روز سیزدهم نوروز این توجیه آورده شود که چون این روز متعلق به ایزد (تیر) یا (تیشتری) بوده مردم برای طلب باران از ایزد به صحرا می‌رفته‌اند. برای اینکه ایزد باران پیروز شود، لازم بود همه مردم از او نام ببرند و او را بستایند و از او طلب باران کنند. به نظر می‌رسد که ۱۳ نوروز، روز رسمی همه مردم برای طلب باران در همه سرزمین‌های ایرانی بوده است و خوردن غذا در دشت و صحرا، نشان همان فدیة گوسفند بریانی است که در اوستا آمده است (غفارپور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱). همچنین، افکندن سبزه‌های تازه دمیده نوروزی در آب روان جویبارها تمثیلی از دادن فدیة به ایزد آب (آناهیتا) و ایزد باران و جویبارها (تیر) است تا به این طریق، تخمه بارور شده‌ای را که ناهید، فرشته موکل آن بوده است، به خود ناهید بازگردانند و گیاهی را که ایزد تیر، پرورانده است به خود وی بازسپارند و به این ترتیب، موجب برکت، باروری و فراوانی آب در سال نو شوند. (فرشی، ۱۳۸۲: ۱۶)

- باورهای نوشیدن آب

برخی عقیده دارند هر کوزه‌ای که آب را سردتر و خنک‌تر نگه می‌دارد، از خاک مرده دیندار یا مومنی نیکوکار ساخته شده است و می‌گویند همچنان که وجود آن شخص در زندگی، مایه خیر و سعادت دیگران بوده، خاک یا تربتش هم سردکننده دل‌های گرم تابستانی است. بزرگان به فرزندان خود یادآور می‌شوند که پس از رفع تشنگی یا آشامیدن آب سلام بر حسین (ع) و لعنت بر یزید پلید بگویند و سپس برای روح مرده‌ای که خاک یا گل او آب کوزه را سرد کرده است یک حمد و قل هو الله یا سه مرتبه صلوات بفرستند. (احمدی، ۱۳۹۷)

- آبیاری زمین‌های کشاورزی

در برخی نقاط کشاورزان معتقدند که برای مدت ۸ روز، نباید به گندم آب داد، چون تجربه ثابت کرده است که در این مدت، زراعت گندم در صورت رسیدن آب به

۱۱۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

آن، ضایع و پژمرده می‌شود و از بین می‌رود. این ۸ روز شامل ۴ روز آخر خرداد و ۴ روز اول تیر ماه است. زارعان و دهقانان بسیار مراقب‌اند که در این ۸ روز آبی به گندم نرسد، چون رسیدن آب به گندم باعث از بین رفتن آن می‌شود. این امر که به صورت تجربی به اثبات رسیده، در بین زارعان سایر نقاط کشور نیز که کشت دیمی گندم دارند، به عنوان یک اصل پذیرفته شده است. (نوری، ۱۳۹۷)

- عقاید مرتبط با ابر نیسان

در بین اهالی روستاهای استان گلستان، عقیده‌ای درباره ابر نیسان رایج بوده که اثرات متعددی داشته است. طبق این عقیده، بعد از نوروز سلطانی، از اول فروردین تا دهم اردیبهشت ماه، ابری در آسمان پدیدار می‌شود که از روز روشن‌تر، از برف سفیدتر و از شیر شفاف‌تر است و نیسان نام دارد. باران و آبی که از ابر نیسان می‌بارد، در کوهستان‌ها که سنگ‌های سختی دارند، در فرورفتگی‌ها، جمع می‌شود و وقتی در دریا فرو می‌آید، بدون اینکه با آب آن مخلوط شود، به ته دریا می‌رسد. در ته دریا گیاهانی با برگ‌های پهن و بزرگ وجود دارند که معتقدند اگر آب نیسان به طور اتفاقی وارد آنها شود، تبدیل به مروارید خواهند شد. یعنی آب، گیاه را به مروارید تبدیل می‌کند. اگر کسی ظهور ابر نیسان را در آسمان بهار مشاهده کند و در زیر ناودان کاسه‌ای برای جمع‌آوری آبی که از بارش آن پدید می‌آید، بگذارد و آب مزبور را به خیک روغن برساند، روغن را پر از برکت می‌کند. این آب را اگر در خمیر نان بزنند، نان‌شان با نمک می‌شود. (جمالی، ۱۳۹۷)

- باورهای پیرامون مرگ و قبر

تقریباً همه قومیت‌های فارس روی قبر مرده، آب می‌ریزند و معتقدند با پاشیدن آب بر روی قبر، روح مرده تازه می‌شود و صفا می‌یابد. اگر آب غسل مرده‌ای را در خانه‌ای پاشند، اهل آن خانه آواره می‌شوند. همچنین معتقدند پس از آنکه جنازه‌ای را غسل دادند، باید بر سرش آب «العفو» بریزند؛ به این صورت که مرده‌شور، کاسه‌ای را پر از آب می‌کند و ۷ بار می‌گوید: «العفو» و بر آن می‌دمد و بر سر مرده می‌ریزد. (درخشانی، ۱۳۹۷)

سنت‌ها و باورهای پیرامون آب در میان اقوام استان گلستان ❖ ۱۱۷

– آیین‌های طلب باران

در میان مباحث مرتبط با آب و پدیده‌های ناشی از آن، باران یکی از مهم‌ترین موارد است. در تاریخ ایران در باورهای مردم برخی از نقاط، رسم طلب باران از قدیم رواج داشته و اصولاً گویا هر شهری، بویژه در مناطق کویری و خشک، محلی به نام «مصلا» داشته که در آنجا نماز باران می‌خوانده‌اند. در روایات مذهبی ما، گفتگو از مراسمی است که در زمان حضرت امام رضا(ع) در مرو برای آمدن باران برگزار شده است. به هدایت امام رضا(ع) مردم روز دوشنبه در مصلائی شهر گرد آمده‌اند و حضرت دعای باران خوانده و نوشتند؛ بلافاصله بعد از دعا، هوا منقلب شده و ابری آمده و صدای رعد و برق برخاسته؛ مردم قصد بازگشتن داشته‌اند که حضرت فرموده‌اند این ابر برای شما نیست، بلکه برای فلان شهر است، ابر از آسمان مرو گذشت و ناپدید شد و پشت سر آن، ده ابر دیگر آمد و رفت تا سرانجام آخرین ابر برای مردم آن شهر بارید. (بابایی، ۱۳۹۷)

جایگاه آب در میان قوم بلوچ

همان شرایطی که منجر به مهاجرت قوم سیستانی به استان شده بود، دقیقاً در همان شکل و وضعیت، باعث مهاجرت قوم بلوچ به استان شد. این قوم بیشتر در شرق استان ساکن‌اند. بلوچ‌ها سنی حنفی هستند و حدود ۴/۳ درصد از جمعیت استان را تشکیل می‌دهند. این قوم در استان گلستان به شعائر مذهبی اهل تشیع احترام می‌گذارند و بویژه نسبت به امام حسین(ع) عشق فراوانی از خویش بروز می‌دهند.

– باور به آب تربت و شفابخشی

بلوچ‌ها معتقدند برای اینکه خوشبختی به کسی رو آورد، باید در ماه محرم به آب روان نگاه کند. در ماه محرم که دسته‌های سوگواری در آبادی‌ها و شهرها راه می‌افتند، برخی از مردم به آنها آب و شربت می‌دهند. خاک اطراف مقبره امام حسین(ع) در کربلا را مقدس و شفابخش می‌دانند و آن را «تربت» می‌نامند و با ریختن اندکی از آن در آب، «آب تربت» درست می‌کنند و معتقدند که شفابخش است. چون جنگ امام حسین(ع) و

۱۱۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

سپاه یزید در کرانه رود فرات واقع شده، آب رود فرات را نیز مقدس و متبرک می دانند. (شیرانی، ۱۳۹۷)

- دریغ نکردن آب از دشمن

بلوچ ها می گویند آب را حتی از دشمن خود نباید دریغ کرد؛ هر کس چنین کاری بکند، دنباله رو شمر خواهد بود؛ آنان معتقدند که شمر به صورت سگ چهارچشمی، پیوسته دنبال آب می دود و از دور آب می بیند، ولی چون نزدیک می شود، درمی یابد که سرابی بیش نبوده است، هر چه می رود به آب نمی رسد؛ اما اگر آبی در میان سفره باشد، او به آن دسترسی پیدا می کند. زیرا برکت سفره مانع از ناپدید شدن آن می شود. از این رو، ایرانیان آب را وسط سفره نمی گذارند تا شمر به آن دسترسی نداشته باشد و به این ترتیب، انتقام تشنگی امام خود را از او بگیرند. (بزرگزاده، ۱۳۹۷)

- احترام به مردگان

برخی از مردم برای همدردی با امام حسین (ع) در مواقعی از خوردن آب خودداری می کنند. در گذشته، مردم از نوشیدن آب در هنگام ظهر خودداری می کردند. برخی دیگر نیز بر این باورند که هنگام اذان نباید آب خورد، زیرا اگر چنین کنیم، آبی نمی ماند که به مرده هایمان برسد. (چاکر زهی، ۱۳۹۷)

- ثواب آب دادن

سیراب کردن انسان، حیوان و گیاه، کاری ارزشمند است که هم از نظر رفتار اخلاقی - اجتماعی آن را ستایش می کنند و هم معتقدند خشنودی خداوند و در نتیجه، پاداش سرای آخرت را به دنبال دارد. در برخی نقاط نیز ثواب آب دادن را بیشتر از نان دادن می دانند. تأخیر و درنگ در آب دادن به کسی که درخواست آب کرده، سزاوار سرزنش است. گلستانی ها به کسی که در برآوردن نیاز دیگران، کندی و درنگ می کند، می گویند: «زنده بودم آبم ندادی، آب بر مزارم نهاده ای؟». همچنین شکارچی حق ندارد به حیوان یا پرند در حال آب خوردن از چشمه و دره تیراندازی کند. (شیرانی، ۱۳۹۷)

- وقف و خیرات آب

دستیابی دشوار ایرانیان به آب و باور به خشنودی خداوند و پاداش آب دادن به دیگران سبب شده است که بخشش آب، وقف و خیرات آن و آب‌رسانی از طریق قنات، چشمه، چاه، آب انبار و حقابه، به صورت یک رفتار فرهنگی و مذهبی شناخته شده در آید.

- چل تاس یا کاسه چهل

در گذشته‌های نه چندان دور، در گرمای فصل تابستان، در شهرها، محله‌ها و آبادی‌های پر رفت و آمد، نیکوکاران توانگر به تنهایی یا با همکاری گروهی، مخزن‌های آب را در گذرگاه‌ها و خیابان‌ها روی پایه‌ای چوبی یا آهنی نصب می‌کردند و در آن آب و یخ می‌ریختند تا رهگذران و کاسبان محل بیاشامند. برخی از آنان لیوانی را با رشته یا زنجیری به در بشکه یا شیر آن می‌بستند و برخی دیگر کاسه کوچک برنجی معروف به چل تاس یا کاسه چهل کلید را بر مخزن می‌آویختند که نشانه توجه به سنت دیرین و نیز تبرک و نذر و نیاز بود. (کدخدایی، ۱۳۹۷)

- نذر آب برای رهگذران در مساجد

در مساجد، دیگ‌های مسی بزرگی بر روی چهار پایه قرار می‌دادند و روزهای جمعه در آنها یخ می‌ریختند تا مردم آب خنک بیاشامند. هرگاه در طول روز آب یا یخ مخزن تمام می‌شد، بانیان، دوباره آن را پر می‌کردند. گاه نیز کسانی به قصد خیر و رسیدن به ثواب به اندازه یک یا چند مخزن، هزینه آب و یخ را می‌پرداختند. بر پشت برخی از این مخزن‌ها نوشته می‌شد «آب، وقفی یا نذری است». برخی از بانیان، نام خود یا درگذشتگان‌شان را می‌نوشتند و از نوشندگان درخواست می‌کردند که برایشان دعا کنند و یا پرداختن به برخی اعمال نیک، مانند صلوات فرستادن یا خواندن قرآن را تقاضا می‌کردند. رهگذران تشنه هم پس از نوشیدن آب، نخست امام حسین (ع) و لب تشنه او

۱۲۰ ♦ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

را یاد می کردند و بر یزید و شمر و جنایتکاران صحرای کربلا لعنت می فرستادند و سپس، برای بانی و برآورده شدن حاجات وی دعا می کردند. (شهادتی، ۱۳۹۷)

جمع بندی

آب، فراوان ترین و به جرئت، مهم ترین مایعی است که روی زمین وجود دارد؛ اما نقش آن در زندگی انسان به پدیده های زیستی منحصر نمی شود و می توان حضور این عنصر حیاتی را در انواع آداب، سنت ها و باورهای مردمی دید. در استان گلستان با ویژگی های متنوع جغرافیایی و مردم شناختی باورهای مختلفی پیرامون آب در میان مردم وجود دارد. به نظر می رسد که ریشه این باورها، مشترک و گاه حتی در برپایی آداب و سنن نیز مشترک هستند. اما آنچه بیش از همه به چشم می آید حرمت آب در میان همه اقوام این استان می باشد. استان گلستان انواع اقلیم ها را در درون خود جای داده است و این احترام به نقش آب در زیست موجودات زنده را حتی می توان در بخش های پر آب و سرسبز استان هم مشاهده کرد. به جز دو آیین طلب باران و بند آمدن باران، در بقیه آداب و رسوم و آیین ها، آب مفهومی نمادین دارد و این امر نشان دهنده جایگاه این عنصر حیاتی در میان مردمان این منطقه است.

منابع

- غفارپور، بختیار؛ خسروی، حمیده (۱۳۹۳). «جایگاه ایزد بانو آناهیتا، الهه آب در باورهای ساسانیان، نشریه تاریخ پژوهی، ش ۶۰.
- فرشی، فرهاد (۱۳۸۲). آناهیتا در باورهای باستان. تهران: انتشارات حروفیه.
- منصور، مریم (۱۳۸۷). «تحلیل مردم شناختی آب در باورها و مثل های عامیانه». فرهنگ مردم ایران، ش ۱۷.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۲). «مشخصه های آب در فرهنگ ایرانی و تأثیر آن بر شکل گیری فضای زیست». محیط شناسی، دوره ۲۹، ش ۳۲.

راویان محلی

- احمدی، مصطفی، گرگان، ۱۳۹۷/۳/۲۴.
- امانی، علیرضا، روستای کریم‌ایشان، بندر ترکمن، ۱۳۹۷/۳/۱۷.
- بابایی، حاجی، گرگان، ۱۳۹۷/۴/۵.
- بارانی، وحید، روستای بسطام کله، شهر کلاله، ۱۳۹۷/۳/۱۶.
- بزرگ‌زاده، رحیم، آزاد شهر، ۱۳۹۷/۳/۱۸.
- جمالی، قلی، گنبدکاووس، ۱۳۹۷/۵/۲۴.
- چاکرزی، کریم، آزاد شهر، ۱۳۹۷/۴/۵.
- درخشانی، جلیل، گنبدکاووس، ۱۳۹۷/۴/۴.
- رضایی، جواد، گرگان، ۱۳۹۷/۳/۲۷.
- شهدادی، کریم، آزاد شهر، ۱۳۹۷/۳/۳.
- شیخی، بابک، روستای قلعه‌قره‌جلر، گمیشان، ۱۳۹۷/۳/۲۵.
- شیرانی، مرتضی، آزادشهر، ۱۳۹۷/۴/۹.
- شیروانی، داوود، روستای سلاق‌یلقی، شهر آق‌قلا، ۱۳۹۷/۳/۲۸.
- صیادچی، احد، روستای قلعه‌قره‌جلر، شهر آق‌قلا، ۱۳۹۷/۳/۱۵.
- کدخدایی، احمد، آزاد شهر، ۱۳۹۷/۳/۲۴.
- کر، محمد، روستای قره‌کیله، بندر ترکمن، ۱۳۹۷/۳/۱۳.
- مختاری، فرشید، گرگان، ۱۳۹۷/۳/۱۴.
- نوری، حسن، گرگان، ۱۳۹۷/۳/۶.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی